

"מספר ארבע" / יוסוף אידריס

(מתוך: "מקום על פני האדמה", הקיבוץ המאוחד, 1986).

הסיכום נערך ע"י ערן קצב (כל הזכויות שמורות)

ד"ר מאזן והאישה האסירה החולה שמגיעה למרפאה מייצגים שתי קצוות של סולם המעמדות החברתי במצרים של המאה העשרים. בעוד הוא נמצא בראש הסולם החברתי, היא, האסירה נמצאת בתחתיתו. המפגש המרתק ביניהם מראה כיצד התהום המעמדית הפעורה ביניהם כאילו מתבטלת נוכח הבדלי האישיות של כל אחד מהם.

האקספוזיציה – הצגת דמותו של ד"ר מאזן

ד"ר מאזן הוא רופא כללי בן 25, בעל הופעה נאה ומטופחת במיוחד. בן למשפחה עשירה מן המעמד הגבוה, מפונק ונהנתן. עוד משחר נעוריו התרגל ללבוש את מיטב הבגדים המהודרים ולנוע במכונית לבית-הספר ובחזרה. בניגוד לשאר הרופאים המתקיימים בדוחק ונאלצים לאכול את האוכל בבית החולים הוא מזמין אוכל ממסעדות יוקרה. אישיותו נרקיסיסטית וכל עולמו נתון להנאותיו הפרטיות. הוא רודף-שמלות, בעיקר כאלה המופיעות בכתבי-עת זרים, בהם הוא מרבה לעיין, גם בשעה שהחולים ממתנינים ארוכות מחוץ לחדרו.

הוא מנותק מהמציאות ונוטה לחשוב שגם הבריות "חשות כמוהו שאין בעולם מיליגרם אחד של עצב". ד"ר מאזן חרד למעמדו גם בקרב עמיתיו למרפאה, לכן נמנע מליצור קשרים העלולים להיתפש כקרובים מדי, הוא מקפיד שלא להאריך בשיחה עם האחיות שלא יגרע דבר ממעמדו. חמור מכך, הוא נוהג בגסות-רוח ותוקפנות בעוזרת הזקנה שלו ומעניש אותה על לא עוול בכפה.

כאשר הוא מגיע לחדרו הוא רואה את מספר החולים הרב שמחכה לו ומברך אותו לשלום "ולבו מתמלא אמונה שהוא אדם חשוב". כאשר הוא סוף סוף מתפנה לקבל אותם לאחר קריאת המגזינים הוא נוהג בהם ביהירות ובזלזול מופגן. אין לו כל עניין בתלונות החולים, החולים מבחינתו הם לא יותר ממספרים הממתנינים למוצא-פיו ולגזרת גורלם על-ידו. לחולה הראשון הוא רושם תרופה לכאב בטן לפני שבכלל שמע את תלונתו. הוא יודע שהתרופה לא במלאי, הוא יודע שהחולה יחזור והוא יצטרך לגרש אותו, אך זה לא איכפת לו. כך הוא נוהג גם עם כל שלושת החולים שבאו אחריו. סביר להניח כי המצב היה נמשך כך לאורך כל המשמרת אילולא הפגישה היוצאת דופן עם חולה מספר 4.

פגישתם של ד"ר מאזן והחולה-אסירה מספר 4

האסירה החולה היא מספר ארבע ברשימת החולים למשמרת הלילה של ד"ר מאזן. היא כיתר החולים מתוארת באמצעות מספרה בתור הממתנים בכדי להדגיש את היותם לא יותר מרק מספרים בעיני ד"ר מאזן ואת שלילת אנושיותם. אך שלא כמו החולים האחרים, היא מצליחה לעורר בד"ר מאזן סקרנות ועניין מיוחד. כדבר שבשגרה השמיע את השאלות הרגילות בעודו מתבונן בתמונת שחקנית צרפתייה לבושת בגדים קצרצר. רק לאחר ששמע רקיעות רגליים רועשות של שוטר שעמד ליד שולחנו, נתן דעתו לאישה שהוצגה על-ידי השוטר כאסירה שנמצאת תחת פיקוח. מדובר באישה חסרת-בית המבלה את לילותיה בתחנת המשטרה, והלילה חשה ברע. באותו רגע, התמקד ד"ר מאזן בחולה כשהוא מלא סקרנות אמיתית כיצד נראית אישה תחת פיקוח. הוא מופתע לגלות אישה רזה, מכווצת על הרצפה, ראשה בין ברכיה ועיניה כבויות מביעות כניעה והשפלה. ד"ר מאזן שציפה לאישה בעלת גוף מגושם ואימתני, שואפת ריב ומדון, הופתע מאוד. זוהי הנקודה הראשונה בה מתערער בטחונו של ד"ר מאזן לנוכח הדבר החדש והלא צפוי. הוא מגלה בה עניין ושואל אותה לסיבת מעצרה והיא במקום להכחיש הכל כפי שציפה הודתה ישר שנאסרה בגלל חשיש, ושוב הד"ר היודע כל מופתע מתשובתה.

לאחר בדיקה קצרה תוך שהוא נזהר שחלוקו הלבן לא יגע בה ובבגדיה אומר הרופא "את חולה." האישה מבקשת לדעת במה היא חולה, ועצם השאלה בנימה רגועה, מרגיזה אותו והוא עונה נחרצות: "את חולה בשחפת." גם הכרזה זו לא מערערת את שלוותה של האישה, שמשיבה: "טייב, אני יודעת." תשובה זו מגבירה את חמתו של הרופא, שיצרים תוקפניים התעוררו בו, אך לא היה באפשרותו אלא להתבונן משתהה באישה השלווה הזו ולהכיר בכך שלפניו אדם שלא נבהל מהתנהגותו הזועפת. זוהי כנראה הפעם הראשונה שהרופא נתקל באדם אשר מעמדו ומבטו הזועף לא עוררו בו כל פחד והרתעה.

בהמשך השיחה, מספרת האישה שכבר ידעה על מחלתה. אדישותה המפתיעה מעוררת ברופא את הסקרנות לשמוע את סיפורה. האישה מספרת שעבדה כמחלקת תה עם אביה עד שמת. לאחר מכן, התאהב בה נהג והיא הרתה לו, אך אמה החורגת עשתה לה הפלה. היא עברה לקהיר ושם פגשה בחור כייס שלימד אותה את מלאכתו, ונוסף על כך החלה לסחור בחשיש. ד"ר מאזן הקשיב בעניין ופניו הפכו חיוורות. כדי להפיג את מבוכתו שאל את האישה אם יש לה משפחה. האישה ענתה שיש לה בת, אשר זהות אביה לא ידועה, ורק ברגע זה נדלק הברק בעיניה. לשאלתו היכן בתה נמצאת כעת, השיבה האישה שהיא בבית-הספר. הרופא הופתע מהתשובה ובמיוחד מהמשכה, שהבת הינה ילדה חרוצה וסקדנית מאוד "והיא ראשונה בכיתה".

ד"ר מאזן ביקש לדעת מדוע האישה שולחת את בתה לבית-הספר. אחרי הכל הוא לא מאמין שלבת של אסירה ייתכן עתיד כלשהו, ו האישה עונה בצחוק רם ופרוע: "רצוני שתהיה דוקטורה." הרופא מלמל לעצמו: "לכי לעזאזל." כאן מספר ארבע שוברת באופן סופי ולרגע אחד בודד את הבדלי המעמדות ביניהם, ולכן הוא התרגז כל כך. שהרי לא יתכן שבת של אסירה תוכל להיות ד"ר כמוהו.

בעודו תוהה מה לעשות באישה הניצבת מולו, ענתה היא בהפתעה שלא לא יעשה דבר, רק ייתן לה חופשה. הרופא נדהם מהדברים, נופף בעט באוויר ולבסוף כתב: "הופיעה. עשיתי את הדרוש. דרושה לה חופשה של עשרה ימים מהפיקוח."

האישה צעדה לעברו מתוך חולשתה, התכופפה לרצפה שאפה מהסיגריה שהוא זרק ובהפיחה עשן רב לגובה אמרה לרופא: "עשרה ימים. לא כן, יא דוקטור?". כל פעולותיו, אבחנותיו צפויות בעיניה, הוא לא מצליח לא להפחיד אותה, לא להרשים אותה ולא להפתיע אותה. וכך בנשיפתה האחרונה מהסיגריה אומרת היא לו "בחיי הנביא! פאטמה תהיה רופאה דוקטורה מתוקה כמוך..." ולאחר שהבחינה במבטו הרותח של הרופא, הוסיפה רק: "תהיה בריא" ויצאה. כך לרגע אחד קטן ובמיוחד במשפטה האחרון הצליחה מספר 4 לבטל כמעט לחלוטין את פערי המעמדות ביניהם. באומרה לו שביתה תהיה רופאה כמוהו ועוד בתיאורו כ"נחמד", שזה הדבר האחרון שהוא רוצה, הצליחה האסירה לנפץ ברגע אחד את כל מעמדו הרם והמתנשא ולהעמיד אותם כשווים.

ד"ר מאזן נותר יושב בחדר בדממה. מבולבל, כועס ומפוחד הוא חבט בשולחנו בזעם ושבר את עט הפארקר שמקודם האסירה כיסה ממנו. לשמע החבטה, הופיע העוזרת בבהלה. כשראה אותה, התפרץ בזעם וחזר על דרישתו בדבר ניקוי ידית הדלת והרוק שעל הקיר. הוא לא הסתפק בכך, אלא נשבע שישלח תלונה למנהל ויבקש לנקות שכר שלושה ימים ממשכורתה.

כפי שאנו רואים למרות ה"שיעור" קיבל ד"ר מאזן מהאסירה מספר 4 הוא נותר כפי שהיה. כפי שצעק על המנקה לפני הביקור כך הוא צועק עליה גם אחריו. לכן דמותו היא דמות שטוחה. המפגש בין הרופא לאסירה היווה את הפתח לשינוי דמותו האגוצנטרית של הרופא. בטחונו העצמי נשבר. ואולי דווקא ברגע כזה יכול הרופא להבין את הטעות שבדרכיו. דווקא עכשיו כאשר כל מה שהוא היה בטוח בו התערער נפתח הפתח הקטן לשינוי בדמותו, אך הפתח הזה נסגר באותה מהירות שבה הוא נפתח, הרופא החמיץ את ההזדמנות לשינוי והוא נאשר מתנשא כפי שהיה מקודם. ייתכן שבכך מנסה המספר להראות לנו כי פערי המעמדות בחברה המצרית הם בלתי ניתנים לתיקון ולריפוי, הרופא יישאר כפי שהיה וכך גם האסירה אך גם

בתוך המרחב האטום הזה ייתכנו ניצחונות קטנים. כלומר נצחון של המעמד הנמוך ייתכן רק לרגע אחד.

מסתבר שלמרות שמספר 4 היא אסירה הנמצאת תחת פיקוח, עקב היותה כייסת וסוחרת סמים ולמרות שה רקע המשפחתי שלה קשה ומצבה בהווה עגום, היא מתגלה כאישה אחראית ואם הרואה חשיבות רבה בטיפוח עתיד בתה. היא מפתיעה את ד"ר מאזן בתגובתה ותיה האדיש ות להכרז ותיו וכל ניסיונותיו להפחיד אותה עולים בתוהו, היא שומרת על ארשת שקטה ורגועה המגבירה את סקרנותו. התנהגותה הבוטחת כה מפתיעה את הרופא עד שהוא נענה להצעתה מתוך אין-אונים שהוא חש. היא משיגה את מטרתה ויוצאת את המרפאה בשקט ובנחת.

דמותה של האסירה החולה מסמלת את חוכמת החיים של בני-המעמד הנמוך, הנאלצים להתמודד עם קשיי החיים מבלי לקבל עזרה. היא חותרת להשגת מטרתה ואיננה נענית לניסיונות הדיכוי שמפעיל עליה הרופא. הוא שניסה לבצע מניפולציה מכוערת בכדי לבסס את מעמדו הרם, נתקל בחומה בצורה של ביטחון עצמי, נחישות ותבונה שהותירו אותו המום ומתוסכל.

בדמותו הצבועה, מסמל הרופא את השכבה של בני המעמד העליון, רודפי הכבוד והשררה. הוא זכה במעמדו בזכות שיוכו החברתי ואין הוא מסוגל להכיר במצוקה המאפיינת את מרבית לקוחותיו. הוא נטול עניין בחולים ומרוכז כל כולו בעצמו. הרופא כבול לתפישה המקדשת את האגואיזם כערך נבחר תוך אטימות לסביבה ומתוך עיוורון לסבל הזולת. הוא נרקסיסט ונהנתן. לפיכך ברור שהוא חוטא לתפקידו כרופא ומסמל באישיותו הרקובה את תחלואי החברה, על ניצול החלש בידי החזק ופער המעמדות בה.

דרכי עיצוב מרכזיות בסיפור

1. סמלי המעמד – החלוק, הסטטוסקופ ועט הפארקר

החלוק הסטטוסקופ והעט מסמלים בעיני הרופא את מעמדו הרם. הם סמלי הכוח והשררה:

- א. כך כאשר הולך הרופא במסדרונות ביה"ח בדרכו למשמרת הלילה מתוארת הופעתו המוקפדת: "חלוק לבן, נקי ומגוהץ, קמט המכנסים הלבנים ישר כחוד הסיף, הסטטוסקופ התלוי על חזהו מבריק".
- ב. כאשר הוא מגיע אל מרפאתו הוא רואה את כל החולים המחכים לו: "פילס לו דרכו ביניהם כשהברכות והתפילות מועתרות עליו משני הצדדים, ולבו נתמלא אמונה שהוא אדם חשוב. בלי משים החזיק בסטטוסקופ כאילו חש יותר בנחיצותו, גער בעוזרת הזקנה בראותו שידית הדלת אינה מבריקה".
כאשר הוא מרגיש את חשיבותו העצמית הוא נוגע בסטטוסקופ וזה נותן לו גם את הרשות לגעור בעובדת הזקנה. כלומר הסטטוסקופ כסמל היהירות והשררה.
- ג. ד"ר מאזן בודק את האסירה "תוך הקפדה שחלוק לא יגע בה ובבגדיה".
הרופא נזהר שמא "יזדהם" חלוק ויגע באסירה. החלוק שייך לו ולמעמדו הרם, הוא לא מסמל את הטוב והטוהר, את המלאך הלבן, אלא את מטיל השררה המתנשא.
- ד. נשים לב כי לאחר תשובתה הכנה והלא צפויה על סיבת מעצרה "ד"ר מאזן הסיר את הסטטוסקופ מעל אוזנו כאילו חש בעקיצה", כלומר כאשר מעמדו מתערער כך גם הנוחות שלו עם הסטטוסקופ.
- ה. לאחר עזיבתה של מספר 4 נאמר לנו כי "ד"ר מאזן נשאר יושב דומם. חוט מחשבותיו ניתק. חימה ופחד חנקו את גרונו. פחד אוילי זחל אליו מכיוון בלתי ידוע. בלי משים מישש את הסטטוסקופ, פרף את החלוק והלם בחוזקה בשולחן עד כי הועף העט, נפל על הרצפה וחודו נשבר." שבירת המעמדות מתבטאת בניפוץ הסמלים, החלוק פרום והעט שבור. הרופא המעורער מנסה למשש את הסטטוסקופ ולקבל בחזרה את בטחונו כפי שהיה בתחילת הסיפור. אך את שהיה לא נייתן להשיב העט נשבר והוא הסמל למעמד השבור של הרופא.

2. **כותרת הסיפור "מספר ארבע"** מסמלת את ביטול מהותו האנושית והייחודית של האדם והחלפתה במספר. לחולים המגיעים למרפאתו של ד"ר מאזן אין שמות. הם מזהים על-ידי מספרם בתור הממתינים. בולטת הסמליות בהדגשת שמו של ד"ר מאזן, לעומת העדר ציון שמה של האסירה החולה, אשר הצליחה לפרוץ את אלמוניותה ולהסעיר את נפשו של הרופא, שעד אותה פגישה נתפש בעיני עצמו ובעיני הסביבה כמודל לחיקוי והערצה.

3. **מוטיב הרופא-חולה** מסמל את היפוך התפקידים שמתחולל בין שתי הדמויות הראשיות. הרופא שהיה מוצף בביטחון עצמי והתנשאות על הסביבה, מוצא עצמו חסר-אונים מול האישה החולה המהתלת בניסיונותיו להשפילה. היא הופכת מדמות חלשה ואומללה לאישיות בטוחה ובעלת עוצמה, בעוד שהוא מתגלה בחולשתו המביכה נוכח שיטתו הנלוזה לדרוס את כבוד מטופליו, שכשלה במפגש יוצא-דופן זה. חוכמת החיים של האישה עולה לאין-שיעור על השכלתו הרשמית. היא מבינה את מהות החופש באופן שנותר זר ומוזר עבורו. היא זוכה לרפואה על רקע שקיעתו בחוליו המוסרי.

בהתנהלותה הסוחפת, מצליחה האישה להסיר מעל הרופא את הכסות הכוזבת שניסה לעטות על עצמו, ולחשוף את אישיותו המנוונת מוסרית לעיני כול. בזכות המפגש המרתק בין השניים, יוצאת לאור המהות החולה של הרופא המבצע מלאכתו כפועל ייצור העובד על סרט נע. באופן מטאפורי-סמלי, החולה הבריאה והרופא חלה.

4. **מוטיב כאב-הבטן**. ד"ר מאזן ממהר לאבחן את בעייתם הרפואית של מרבית מטופליו ככאב בטן. הוא לא מתעניין כלל בתלונתם, ממהר להפנותם לטיפול חוקן ומאיץ בהם להסתלק מחדרו. נראה כי הבחירה בכאב בטן איננה מקרית. הבטן היא סמל לאיבר שמבחינה רגשית מכיל כעס, תסכול ועצב. ניתן לפרש את אבחנותיו הפזיזות של הרופא כמעין השלכה של בעיותיו על חוליו. הוא, הסובל מרגשי נחיתות אשר כמעט מעבירים אותו על דעתו, נוטה להצביע על "הבטן המלאה" של מטופליו וממהר לשולחם ל"ניקוי". באופן פרדוכסאלי מסתבר שזוהי דרכו הטיפולית-אסקפיסטית של מי שמסרב להישיר מבט אמיתי אל המראה ולהכיר במחלתו שלו.

סיכום

הסיפור "מספר ארבע" מזמן מפגש דרמטי בין שתי דמויות קצה המייצגות את הפער האדיר בין המעמדות בחברה. העימות בין הדמויות מעמיד למבחן תכונות-אנוש שונות, אשר מההיבט הסטריאוטיפי היו אמורות לפעול באופן שונה לחלוטין. הקונפליקט בין המהות האותנטית של האישה לבין המהות המזויפת של הרופא, מוביל אל המסקנה המעודדת שהחזק איננו בהכרח חזק והחלש לא תמיד חלש. הסיפור מציג את הפן החיובי שבנפש האדם, שגם אם לכאורה הוא שייך למעמד נחות, אצורים בתוכו חוכמת החיים ויצר ההישרדות הטבעי העשויים להעניק לו רגעים של אושר.

ניתן לסווג את הסיפור כיצירה ביקורתית חריפה המצביעה ללא כחל וסרק על פער המעמדות בחברה, שמתבטא בהתנשאות מכוערת ובניצול לרעה של בני המעמד הגבוה את בני המעמד הנמוך. הסיפור מערער את השקפת העולם המקובלת לפיה לעולם ישלוט החזק בחלש. המושגים 'חזק' ו-'חלש' מיטשטשים במהלך העלילה ומובילים להיפוך תפקידים דרמטי בין הרופא והחולה. הרופא המנופח מחשיבות עצמית מסתיר ריקנות גדולה, המתבטאת במשיכתו לנשים יפות מתוך ז'ורנל ובקשרים מפוקפקים עם נשים נשואות. לעומתו, החולה המסכנה, אף שאין היא נשואה ואין בידה ממון ונסיבות חייה הביאוה אל הפשע, מגלה עליונות מוסרית בדאגתה לבתה ובהיותה כנה וחופשית בהבעת רגשותיה.

סיום הסיפור מותיר טעם רע נוכח האטימות, הניכור האנושי, שרירות-הלב והתאוה לשררה, שמפגין הרופא שלא הפנים את השיעור האנושי שקיבל מהאישה. מנגד, אפשר להתנחם בכך שגם במציאות מקוממת של ניכור וזלזול בזולת, ייתכנו רגעים קצרים של ניצחונות קטנים, אשר יוכיחו כי הצדק הקוסמי לא פס מן העולם.